

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLMOUCI

KATEDRA SLAVISTIKY

Koncept Ptáci v ruské frazeologii

The „Bird“ Concept in Russian Phrazeology

bakalářská diplomová práce – v českém jazyce

VYPRACOVAL: Václav Hovorka

VEDOUCÍ PRÁCE: Doc. Ludmila Stěpanova, Csc.

2011

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a uvedl všechny použité prameny.

V Olomouci, 26. 4. 2011

podpis

Děkuji doc. Ludmile Stěpanové, CSc. za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní diplomové práce poskytla.

podpis

OBSAH

Obsah	5
Úvod	6
1. Teoretická část	7
1.1. Teoretická část ornitologická	7
1.1.1. Obecná fakta, fyzická specifika ptáků	7
1.1.2. Vztah lidí a ptáků, vliv ptáků na ekosystém	8
1.2. Teoretická část jazykovědná	12
1.2.1. Vymezení pojmu frazeologie	12
1.2.2. Klasifikace frazeologismů	15
1.2.3. Překlad frazeologismů a frazeologické ekvivalenty	16
2. Praktická část	19
2.1. Klasifikace excerpovaných frazeologismů	19
2.1.1. Frazeologismy odrážející skutečné vlastnosti ptáků	20
2.1.2. Frazeologismy odrážející vlastnosti přisuzované ptákům	23
2.2. Frazeologismy týkající se objektů a skutečností s ptáky spjatých	28
2.3. Případy možné homonymické záměny komponentů frazeologických jednotek	29
Závěr	31
Резюме	33
Seznam informačních zdrojů	38
Příloha	41
Anotace	50

ÚVOD

Cílem mé bakalářské práce je shromáždit frazeologismy ruského jazyka obsahující názvy ptáků nebo skutečnosti a objekty s ptáky přímo spjaté. To v sobě zahrnuje i popis sesbíraného materiálu a vyložení etymologie nejzajímavějších jednotek.

Pro plnohodnotnou práci s etymologií bude třeba položit teoretický základ z oblasti ornitologie a uvést biologická fakta ze života ptáků a různé zajímavosti vztahu lidí a ptáků z hlediska historie i současnosti.

Stejně tak se na obecné teoretické úrovni seznámím s frazeologií. Objasním základní charakteristiky a definice základních jednotek této jazykovědné disciplíny a nakonec shrnu nejzákladnější zákonitosti překladu frazeologismů.

V rámci praktické části se pokusím vyexcerpovat a shromáždit co možná největší množství frazeologických jednotek a vyčíslit jejich množství celkové a množství v různých skupinách. Na základě množství, typů a možných příčin vzniku excerpovaných frazeologismů a na základě případných dalších ukazatelů se pokusím vytvořit jejich klasifikaci. Frazeologické jednotky a jejich případnou etymologii budu excerpovat ze slovníků (frazeologických, výkladových, etymologických aj.) a internetových zdrojů. Minimální počet excerpací (frazeologismů samotných a jejich etymologie dohromady) je stanoven na tři sta, dá se však předpokládat překročení tohoto limitu.

Hodlám se taktéž zabývat etymologií některých vybraných frazeologismů - pokusím se vyložit nejzajímavější skutečnosti vzniku některých ustálených obrátů, popřípadě se pokusím nalézt jejich opodstatnění v reálném světě z hlediska biologie. Tímto by se mohlo podařit odhalit, popřípadě vyvrátit některé mýty o ptácích nezaložené na pravdě.

1. TEORETICKÁ ČÁST

Než se začneme věnovat ústřednímu tématu a praktické části, je třeba vyložit základní fakta, a to jak z oblasti lingvistické tak ornitologické.

Stat' věnovaná ptákům pak předloží základní fyziologické rysy ptáků, zákonitosti jejich života, a to i v rovině obecné i v kontextu historickém a mytologickém.

V lingvistické části je třeba zejména vymezit pojem frazeologie a to, jak ji chápali přední vědci daného oboru. Dále pak, jak se jednotky této disciplíny mohou dělit, popřípadě překládat.

1.1. Teoretická část ornitologická¹

1.1.1. Obecná fakta, fyzická specifika ptáků

Třída ptáků (lat. *Aves*) má dvě podtřídy – běžci a letci.

Mezi běžce spadají řady: tinamy, nanduové, pštrosi, kasuárové a kiviové.

K letcům se řadí: vrubozobí, hrabaví, tučňáci, potáplice, potápky, trubkonosí, veslonozi, brodiví, plameňáci, dravci, perepelové, krátkokřídli, dlouhokřídli, stepokurové, měkkozobí, papoušci, turakové, kukačky, sovy, lelkové, svišťouni, kolibříci, srostloprstí, šplhavci, trogoni, myšáci a pěvci. (<http://benskala.sweb.cz/aves.htm>)

Na naší planetě žije téměř 10 000 druhů ptáků, z čehož více jak 5 500 druhů spadá do řádu pěvců. Kolik zde létá jedinců, není samozřejmě možné spočítat, vědci se však shodují řádově na 100 miliardách.

Nebudeme-li pro tuto chvíli brát v úvahu teorii kreativismu - ptáci se vyvinuli z plazů zhruba před 150 miliony let, když u nich vznikla potřeba dostat se výše na stromy, kde nalézali dostatek potravy. Obecně se za prvního ptáka považuje archeopteryx, který ještě nesl znaky svých plazích předků, jako například ozubený zobák či patrné prsty na předních končetinách. U dnešních ptáků je již obtížnější nalézt znaky plazů. Společnou mají například tenkou suchou kůži, šupinatou kůži na zadních končetinách a vnitřní orgány, které jsou stavbou velice podobné orgánům plazů.

¹ Дмитриев, Ю. *Соседи по планете: Птицы*

Co se dále týče ptačí anatomie – ptáci jsou výhradně vejcorodí živočichové, mohou se pochlubit vynikajícím zrakem, jedním z nejlepších v živočišné říši, a rychlými, hbitými reflexy, které jsou při rychlém pohybu vysoko nad zemí nutností. Mají lehké kosti, které jsou uvnitř duté, a jejich plíce jsou složeny z pěti vaků, což též napomáhá náročnému letu. Mají pouze jednu kožní žlázu, která je umístěna na kostrči a díky níž ptáci udržují své peří vodotěsné. Tuto funkci u některých ptáků (např. papoušků) přejímá prachový pudr. Peří ptáků je jednou či dvakrát za rok (výjimečně vícekrát) obměňováno.

Kůže ptáků formuje na jejich těle několik kostěných útvarů, což jsou drápy na zadních končetinách, které vypovídají o tom, v jakém prostředí pták žije, a dále zobák, který napoví, čím se daný druh živí.

Jednou z vlastností, která dělá z ptáků ptáky, je schopnost létat. Ptáci ovládli vzdušný prostor tak, že jim v některých směrech mohou konkurovat snad jen netopýři a některý hmyz.

Let sám je velice energeticky náročná činnost, kterou si ani člověk ještě plně neosvojil, přestože sestrojil letadlo. Vzhledem k tomu, že letadla pracují neekologicky a energeticky neefektivně, plně pochopit a osvojit si princip ptačího letu bylo a je snem mnoha vědců.

Ptáci obvykle nalétají 100 až 300 km za den, při čemž jsou samozřejmě známy extrémy, například v podobě bekasíny, která je schopna uletět 5 000 km bez odpočinku, nebo rybáka, který létá od pólu k pólu, a to dvakrát za rok. Tyto do očí bijící úctyhodné výkony se však netýkají pouze stěhovavých ptáků – ale i řekněme obvyčejná sýkorka, která se nikam nestěhuje, nalétá během dne také 300 km, neboť potřebuje každý den sesbírat tolik potravy, aby buď v zimě přežila noc v silném mrazu, nebo aby v období rozmnožování nakrmila nejen sebe, ale i svá mláďata.

1.1.2. Vztah lidí a ptáků, vliv ptáků na ekosystém

Zdá se, že v minulosti se ptáci těšili větší úctě. Byly jim připisovány nejrůznější nadpřirozené schopnosti a víra v ně hrála velkou roli v životě lidí.

Indiáni věřili, že jejich předky byla zvířata, která uctívali prostřednictvím totemů. Za své předky si vybírali zvířata nejrůznější a pochopitelně i ptáky. A to nejen

na první pohled úctyhodné a honosné ptáky jako orly nebo sovy, ale třeba i obyčejné vrabce.

Zvířata za své předky nepovažovali jen severoameričtí indiáni. Tato kultura se projevila i v Jižní Americe, Austrálii a Severní Asii (např. původní obyvatelé Jakutska se považovali za potomky orlů).

Kult zvířat se uplatňoval také v Egyptě, kde zvířata byla přímo ztělesněním bohů. Bůh Slunce Hór byl nejčastěji vyobrazován jako sokol. Nejspíše proto, že dravci dokáží bez mrkání hledět do slunce. Luňák dokázal předpovídat budoucnost a ibis posvátný byl uctíván a dokonce balzamován. Jelikož se objevoval v období povodní, mělo se za to, že má vítané závlahy na svědomí.

Ve starém Řecku nebyla zvířata ztělesněním bohů, ale některá jim byla zasvěcena a plnila tak jen symbolický význam. Řekové si s ptáky spojovali mnoho nadpřirozených schopností a vytvořili si tak velké množství pověr. Věřili například, že maso slavíka připraví člověka o spánek - protože slavík zpívá i v noci, mysleli si, že nikdy nespí. Vejce krkavce měla zajišťovat černé vlasy, orlí žluč mazaná na oči pak lepší zrak. Sova byla pták moudrosti, vlaštovka oproti tomu nosila neštěstí.

Téměř ve všech koutech světa se držel podivný zvyk, a sice že se jednou za rok pořádal hon na jinak uctívané ptáky. Jindy by se zabití takového ptáka trestalo smrtí, v jeden den v roce se však stejný pták vybíjel organizovaně. V Evropě to byl například králíček, v Japonsku výr a indiáni lovíli káně, kterému pak jako omluvu vkládali do úst maso.

Zvláštnímu postavení se také těšil pták, který je v dnešní době většinou lidí opovrhován jakožto symbol hlouposti. Jedná se o slepice. Slepice byly chovány už před 3 000 lety v Egyptě a Číně, kde už v té době fungovaly rozsáhlé důmyslné líhně, které dosahovaly úspěšnosti líhnutí až 70%. V Evropě se kur začal chovat až na konci 18. století. V dnešní době jsou tyto ptáci schopni snášet až 300 vajec ročně.

Dříve se věřilo, že slepice, a stejně tak kohout, dokáže spolehlivě věštit budoucnost. Plinius o této době napsal: „Kohouti vládli nad vládci světa.“ Kohoutí zápasy navíc sloužily k pozdvižení morálky vojska. Nakonec se i věřilo, že kohouti odhání zlé duchy, proto bylo například v Indii a Persii nařízeno povinné chování kohoutů. Ze stejného důvodu se poté na domy v Evropě a Asii začaly dávat korouhvičky v podobě kohoutků.

V Rusku se pořádaly soutěže o nejkrásnější kohoutí zpěv a pera.

Velký význam pro člověka měl i další běžný a dnes přehlížený pták – holub. Holub se v průběhu věků stal symbolem lásky a míru, v křesťanské tradici pak ztělesněním Ducha Svatého.

Jeho nejpozoruhodnější vlastností však nejsou jen člověkem vytvořené mýty, ale skvělá schopnost orientace v prostoru, protože se holubi již před 5 000 lety začali využívat jako „poštáci“. V 11. – 12. století měl jeden dobrý poštovní holub stejnou cenu jako dobrý kůň. Tito spolehliví zpravodajové hráli důležitou úlohu ve všech světových válkách, za což byli mnohokrát vojensky vyznamenáni.

Holubi se mimo to osvědčili jako důslední kontroloři kvality na výrobních linkách. Na rozdíl od člověka třídili kusy neúnavně a všímali si i drobných defektů.

Vztah lidí a ptáků byl odjakživa rozporuplný. Lidé ptáky nejdříve jen lovili a nezajímalo je, jak pták vypadá, zpívá, nebo čím by mu mohl být k užítku, člověk se zkrátka potřeboval najíst. Až v době, kdy se u člověka objevila potřeba pochopit lépe okolní svět, začal ptáky vnímat jinak než jen jako letící maso.

Mnozí lidé si však ani dnes plně neuvědomují obrovský význam ptáků, ať už pro přírodu obecně, či pak potažmo pro nás, lidi. Ptáci nám přinášejí i jiný užitek než jen ten všem jasný a očividný - v podobě zavražděných nebo mučených ptáků pro maso, vejce či peří. Také živí ptáci nám jsou k užítku – mohou nám přinášet jisté estetické požitky, ať už svým rozverným uklidňujícím zpěvem nebo éterickým vzhledem. Kromě toho nám může být ptáček věrným a přítulným přítelem, jak jsme tomu přivykli například u psů. Ptáci se také, například v sibiřských a středoasijských oblastech, využívají jako nástroj lovu, neboť pro člověka dokáží ulovit i vlka. V Africe se zase osvědčili pštrosi jako spolehliví pastýři a ochránci stád.

Neméně důležitý je však bezprostřední vliv ptáků na ekosystém. Ptáci hrají obrovskou roli při regulaci v přírodě.

Jelikož jeden ptáček naplní svůj žaludek šestkrát během dne (to jest až dvou a půl násobek jeho hmotnosti), znamená to velký dopad na stavy hmyzu a semen v přírodě. Například jedna sýkorka může nalovit až 5 000 kusů hmyzu za den. Není potom tak překvapivé, že ptáci mohou snížit stav hmyzu na daném teritoriu až o 50%. Podobně mohou regulovat množství semen, přičemž navíc některým stromům pomáhají roznášením jejich semen.

Draví ptáci zase pomáhají regulovat stavy hlodavců. Jedna sova například může nalovit až 1 000 hlodavců ročně, což může v konečném důsledku zemědělcům ušetřit půl až tři tuny obilí, které by jim hlodavci sežrali. Dravci však neloví jen zdravá zvířata, neboť je to pro ně pochopitelně obtížnější než ulovit zvíře nemocné nebo zraněné. Tím, že dravci zbavují přírodu nemocných jedinců, zamezují šíření nemocí, ať už mezi daným druhem, nebo i nemocí přenositelných na člověka. Stejný efekt má i likvidace mršín.

Ptáci nakonec to co sní, stráví a svým trusem pak hnojí lesy nebo vodní plochy. Ve vodních nádržích se díky ptačímu trusu obzvláště daří fytoplanktonu, to znamená více potravy pro ryby a nakonec třeba i vyšší výtěžnost rybníku.

Přes toto všechno bylo od poloviny 19. století do poloviny 20. století vyhubeno 100 - 110 druhů ptáků, a to často ohavně a brutálně. Vzpomeňme například alky velké, které byly po milionech ubíjeny holemi, zatímco seděly na svých vejcích. Dále třeba holuba stěhovavého, který tvořil před příchodem Evropanů do Ameriky asi 40% veškeré ptačí populace Severní Ameriky. Ve stejném měsíci roku 1914, kdy vyhynul holub stěhovavý, zahynul ještě jiný poslední jedinec svého druhu - papoušek karolinský. Gigantického, tři a půl metrového moa nebo důvěřivého dronta mauricijského známe také už jen z ostatků a rekonstrukcí.

Takovéto statistiky bohužel neplatí jen pro ptáky, platí pro všechna zvířata i rostliny a přírodu obecně – aneb, jak se říká: „Kam noha člověka vstoupí, tam tráva neroste.“

Přesvědčili jsme se, že, byť si to mnozí lidé nepřipouštějí, ptáci tvoří, a vždy tvořili, neoddělitelnou součást přírody, a tedy i našeho života. Je proto logické, že se ptáci zákonitě museli otisknout i do našeho jazyka. Praktická část nám ukáže, jak konkrétně.

1.2. Teoretická část jazykovědná

1.2.1. Vymezení pojmu frazeologie

Fonetika, která zkoumá zvukovou stránku jazyka, lexika, která se zabývá slovní zásobou, a gramatika, která zahrnuje logická a strukturální pravidla v jazyce, jsou základy jazykovědy. Harmonii mezi těmito třemi pilíři jazyka narušuje frazeologie (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 5). Fonetika, syntax, lexika i morfologie se totiž neustále mění, některá slovní spojení si však vlivem historie, folkloru a literatury zachovávají svou formu a dostávají postupně obrazný smysl namísto smyslu doslovného (při překladu z jednoho jazyka do druhého je proto vyloučen doslovný překlad těchto spojení). Tato slovní spojení se tak stávají frazeologismy, zachovávají si příznaky minulosti a stávají se jakousi pamětí jazyka. Frazeologismy hrají ve světě jazyků čistě pozitivní roli – nejen jako svědectví o minulosti či jako prostředek ke zkoumání jazyka, frazeologismy především dělají daný jazyk barevnějším, expresivnějším a specifitějším.

Otázka, které části jazyka frazeologie přesně postihuje, je sporná a vyvinulo se ohledně ní mnoho teorií a přístupů k problematice. Někteří vědci považovali za hlavní rysy frazeologismu ustálenost a spojení minimálně dvou slov. To však zahrnovalo i například citáty a aforismy. Jiní hledali příznaky frazeologismu nejen ve spojeních, ale i ve slovech a dokonce fonémech, druzí označovali frazeologismem libovolné slovní spojení. Dalším extrémním pojetím bylo zúžení působnosti frazeologie pouze na idiomatická spojení nesoucí specifické rysy jazyka nebo archaické konstrukce. A. V. Kunin přišel s kompromisem, kdy hlavní rysy frazeologismu spočívají ve spojení více slov, v ustálenosti a přenesení smyslu. To do disciplíny frazeologie zahrnuje přísloví a rčení. (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 9)

V. I. Dal definuje přísloví a rčení následovně: Přísloví je podle něj krátký jinotaj, názor, poučení. Rčení je jinotaj, ale bez jakéhokoli soudu a názoru.

Zato V. P. Žukov definuje přísloví jako krátké národní průpovídky uzavřeného syntaktického typu, které nesou přímý i obrazný smysl. Rčení jsou podle něho krátké národní průpovídky, gramaticky ukončené věty pouze s doslovným smyslem.

Současné lingvistické příručky různých jazyků nakonec přísloví definují jako uzavřené průpovídky poučeného charakteru se zvláštní rytmičkou a fonetickou

organizací, které přechází mezi národy jakožto nositele starobylých tradic. Rčení většina odborníků chápe jako idiomy či frazeologismy v užším smyslu.

Ruští odborníci se ve svých pracích shodli na tom, že termínem *frazeologická jednotka* se chápe relativně ustálené, reprodukovatelné expresivní slovní spojení mající ucelený smysl. (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 10)

1.2.1.1. Základní příznaky frazeologismu

1. **Ustálenost** je neodmyslitelnou vlastností frazeologismu, neboť ho dělá „konzervativním“ v čase a prostoru. Ustáleností se frazeologismus odlišuje od libovolné kombinace slov. I přes důležitost této vlastnosti ji nelze absolutizovat, neboť bývá v reálném světě často narušována, neboť nejde o zachování jedné jediné varianty spojení, ale o zachování jeho strukturně-sémantického modelu.

2. **Reprodukovatelnost** je taktéž relevantní, byť relativní vlastnost frazeologismu. Už jen proto, že je úzce spojena s ustáleností. Gavrin ji definoval jako „schopnost frazeologismu vyplývat z paměti v již hotové formě, na základě podobnosti s nějakým slovem či větou“. Žukov tento rys chápal jako „opakovatelnost dané jednotky v řeči ve stále téže formě.“

Ve skutečnosti však je známo mnoho případů, kdy se frazeologismus deformuje vlivem častého používání, nově vznikajících reálií, zjednodušování apod.

3. **Expresivita** znamená schopnost hodnotit určité subjekty, objekty a děje a schopnost takové hodnocení stupňovat. K příznakům expresivity se často řadí intenzita smyslového obsahu, gradace významu vyjádřeného frazeologismem a další. Bakurov je přitom dělí do tří skupin: kvantitativní, kvalitativní a kvalitativně-kvantitativní.

Ne pro všechny frazeologismy je však expresivita dominantní, pro jednu skupinu frazeologismů je čistě subjektivní a záleží například na situaci či na sociálním postavení zúčastněných, nakolik a jakým způsobem je daný frazeologismus emotivně zbarven. Pro druhou skupinu frazeologismů je expresivita jedním z hlavních znaků. Mezi takové patří například frazeologismy označující opilost, kterých je v ruském i českém jazyce na sta a které mohou značit buď ironický nebo dobře míněný úsměšek, nebo rozhořčení. Jejich expresivnost pramení ze sociálního napětí spojeného s daným pojmem. Opilost nás provází odnepaměti a jazyk s ní vede neustálý souboj právě pro jeho schopnost expresivity.

Určit stupeň expresivity frazeologismu je obtížné, a to mimo jiné proto, že se jazyk neustále vyvíjí, zažití frazeologismy oproti tomu často s vývojem nespěchají a jejich základní konkrétní smysl se vytrácí společně s pojmem, který obsahují. Takových případů je v každém jazyce nemálo, vzhledem k tomu, že, jak bylo řečeno, frazeologismy konzervují historické formy jazyka.

Otázkou může být, zda se i přes toto zachovává expresivnost frazeologismu. Ona prvotní, která vznikla s původním smyslem, se jistě nezachovává. Regeneruje se zato nová, vyvolávaná buď oním „tajemnem“ z neporozumění, nebo novými situacemi, novými reáliemi.

4. **Sémantická celistvost** je schopnost frazeologismu být synonymem jednomu slovu. To není tak triviální vlastnost, jak se může zdát, hraje totiž velkou roli při určování sémantických specifik frazeologického systému a z této vlastnosti pramenily první pokusy vydělit frazeologii jako samostatný lingvistický obor. Švýcarský vědec Bally jako první určil, že pro frazeologismus je nejobecnější klasifikační vlastností to, že se za dané slovní spojení dá dosadit jedno slovo (které nazýval identifikátor).

To byl výchozí moment pro Vinogradova, který na tomto základu vypracoval dělení frazeologismů podle různé tradice sémantického propojení jejich komponentů:

a) O frazeologickém srůstu se hovoří u naprosto nedělitelných a nerozložitelných slovních spojení, jejichž celkový význam navíc již není nijak vázán na význam obsažených slov, jako například *дать дрозда*.

b) Frazeologické celky jsou slovní spojení taktéž sémanticky nedělitelná, s celkovým významem, který je však motivován a vzniká na základě významů jednotlivých komponentů; jako například *выеденного яйца не стоит*. Při doslovném překladu frazeologismu takového typu může být jeho význam pochopitelný přesto, že v daném jazyce takový výraz neexistuje.

c) Ve frazeologických spojeních má jedno slovo jako komponent svůj původní lexikální význam a druhé může fungovat jen v daném frazeologismu, má tzv. frazeologicky vázaný význam. Například *белое золото, черная работа*.

(Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 11-18).

1.2.2. *Klasifikace frazeologismů*

Profesor Skorupka rozdělil v 50. letech frazeologismy do dvou skupin: přirozené a konvenční. Toto dělení bylo na dlouhou dobu zapomenuto přesto, že je neméně důležité jako koncepce například Vinogradova, který ji pojal spíše sémanticko-stylisticky, na rozdíl od kulturologického přístupu Skorupky.

Přirozenými jsou takové frazeologismy, které se vyskytují ve větším množství jazyků, a byť vznikly nezávisle na sobě, vyskytují se více méně v jednotné formě, neboť vznikaly povětšinou na základě přírodních jevů (názvy zvířat či geografické a meteorologické termíny, jako např. moře, mrak aj.), pozorování obecných životních zákonitostí a nejobecnějších fyzických či psychických činností člověka (části lidského těla).

Konvenční frazeologismy naopak reflektují specifika daného národa, jeho zvyky, historii a religiózní a kulturní rysy. (Skorupka 1958: 123 – viz Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 19).

Toto dělení úzce koresponduje s opozicí „universálnost / individuálnost“. Avšak taktéž není zcela jednoznačné pro všechny případy. Zprv je třeba při takovém určení mít pro daný frazeologismus úplné historicko-etymologické podklady, které pochopitelně nemusí být zatím vypracovány. Zadruhé je pojetí tohoto dělení odlišné při porovnávání různých jazyků (jiné bude srovnání například ruského jazyka s vietnamským a jiné bude jeho srovnání např. s francouzským). A zatřetí je i zde široká skupina obrátů, které leží na pomezí mezi oběma skupinami (zejména obraty týkající se profesní činnosti člověka). (Skorupka 1958: 141 – viz Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 20).

Přestože jsou tato dělení opět z jisté části relativní, zůstávají objektivními, neboť tato relativita a přechodnost jsou přirozené pro jazykovou úroveň, jako je frazeologie. Mnoho historicko-etymologických interpretací frazeologismů navíc zůstává zlomkovitých či hypotetických. To je také přirozená vlastnost frazeologie a nezbyvá, než prozatím nechat některé interpretace otevřené. (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 22)

Další podobný problém se skrývá v tom, že frazeologismus, dlouho považovaný za prapůvodně národní, je při bližším lingvistickém ohledání shledán přejatým z jiných jazyků či od jiných národů. Jako příklad si můžeme uvést frazeologismus *отложить в*

долгий ящик, který je mnohými jazykovědci spojován s ruskou historií. Car Alexej Michailovič nechal u svého panství totiž zřídit dlouhou krabici, do které lid vřazoval své připomínky. Mokienko však našel analogii v německém jazyce a mohlo by se tedy jednat i o kalku německého soudnického idiomu. Za zmínku stojí, že stejný frazeologismus existoval i ve staročeštině.

Totéž platí pro frazeologismus *vykasat si rukávy*, který také existuje v ruském, německém i českém jazyce. Němečtí i ruští lingvisté objasňují jeho původ a původnost podobně, ovšem každá země v rámci svých národních reálií. (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 23-24)

Z toho vyplývá, že se jedná o případy konvenčních frazeologismů, neboť všechny reflektují své národní reálie, přestože jsou na první pohled totožné a nabízela by se tedy varianta, že jsou zkrátka přejaté.

Když však lingvista přesto dokáže, že jde o frazeologismus přejatý, problém ještě není zcela vyřešen, neboť moderní jazykověda dělí přejatou frazeologii ještě na mezinárodně-přejatou a národně-přejatou.

Jak je vidět, koncepce St. Skorupky má slabší místa a při řešení konkrétního faktického materiálu je třeba dělat jisté korekce, které ovšem nijak nebagatelizují sám princip Skorupkova dělení. Je zřejmé, že čím více historicko-etymologických rozšířování bude provedeno, tím lépe bude možné třídit materiál dle Skorupkovy koncepce.

Dělit frazeologismy je možné také podle ideografického principu, tzn. podle tematických okruhů. Tento princip hojně užíval už i Jan Amos Komenský, který považoval přísloví a rčení za důležité pro rozvoj estetického, obrazného a emocionálního myšlení učících se. Je totiž pedagogicky vyzkoušeno, že retrospektivní komentář k frazeologismům zvyšuje zájem o jazyk, uceluje znalost reálií a stimuluje tvůrčí a obraznou řeč. (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 32)

1.2.3. Překlad frazeologismů a frazeologické ekvivalenty

Dnes je již zcela jasné, že pro překlad frazeologismů nelze využít překlad doslovný, neboť by v takovém případě docházelo k vytváření spíše anekdotických spojení, než plnohodnotného překladu.

A. V. Fjodorov roztřídil překlad frazeologismů do čtyř skupin. Vycházel přitom z Vinogradova třídění frazeologismů (Федоров 1968: 195).

1) Idiom je předáván pomocí idiomu, např. rus. *выеденного яйца не стоит* – čes. *nestojí ani za zlámanou grešli*;

2) frazeologický celek – ustálené přirovnání, např. angl. *it rains cats and dogs* – rus. *льет как из ведра*;

3) frazém – volné slovní spojení, např. angl. *cat my dogs* – rus. *вот поразительно*;

4) frazém – lexém, např. rus. *писать как курица лапой* – čes. *škrábat jako kocour*.

Několik dalších dělení trpí jistými nedostatky a nejsou příliš detailní, mnoho lingvistů (Влахов, Флорин, Каммер aj.) se proto shoduje na dělení následujícím:

1) **Úplné ekvivalenty** mají ve více jazycích totožnou strukturu a přenesený význam, ale i stylistické zabarvení. Např. čes. *vykasat si rukávy* – rus. *засучить рукава*.

2) **Částečné ekvivalenty** jsou frazeologismy totožné sice vnitřní formou a sémantikou, ale liší se některým z následujících příznaků: odlišné synonymické komponenty, odlišná struktura, větší či menší počet komponentů, jiná míra upotřebení v daném jazyce, a další. Např. rus. *от всей души* – čes. *od srdce*.

3) U **relativních ekvivalentů** došlo k částečné záměně obraznosti při zachování téže sémantiky. Komponenty frazeologismů se liší, ale logický význam zůstává stejný. Např. rus. *похожи как две капли воды* – čes. *podobní jako vejce vejci*, rus. *делать из мухи слона* – čes. *dělat z komára velblouda*.

4) **Frazeologické analogy** mají odlišnou strukturu a obraznost, ale totožný význam a stylistické zabarvení. Např. rus. *клевать носом* – čes. *tlouci špačku*, rus. *ездить в Тулу со своим самоваром* – čes. *nosit dříví do lesa*.

5) **Bezequivaleční frazeologismy** jsou natolik svázané s reáliemi daného národa, že jsou takřka nepřeložitelné, a při odtržení od svého národního podkladu, zcela ztrácejí svůj význam. Např. rus. *отправить (кого) куда Макар телят не гонял* – deportovat někoho, trestat vyhnanstvím, rus. *вешать лапшу на уши* – hrubě někoho podvádět, vědomě lživě informovat. Tyto případy mají svou historii natolik osobitou, že si vytvořily zvláštní stylistické zabarvení a upotřebení. V prvním příkladu se odráží osobnost ruského folkloru, chudého pastýře Makara, který vodil stádo na nejvzdálenější

pastviny. Druhý se objevil po přestrojce a vzešel ze zlodějského žargonu, kde *лапша* označovala kus látky, kterým se přikrývaly uši spícího okrádaného člověka. (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 28)

2. PRAKTICKÁ ČÁST

Pro splnění cíle práce jsem z různých slovníků a internetových zdrojů vyexcerpoval 392 frazeologismů v ruském jazyce, ve kterých figurují názvy ptáků či objektů s ptáky přímo spjatých (viz Přílohu). Pro více než sedmdesát těchto jednotek jsem dále zjistil jejich etymologii.

Zhruba sedmdesát z těchto excerpací se týká ptáků, kteří jsou tradičně domestikováni. V největší míře se jedná o kura domácího, jehož slepice, kohout či kuřata figurují v ruském jazyce v necelých šedesáti frazeologismech. Husy a kachny mohou být považovány za domestikované jen částečně, náleží jim nicméně dvacet tři frazeologismy. Krocanu pak osm.

Názvy divokých ptáků zauímají největší část frazeologismů. Většinou se jedná o běžné, každodenní ptáky, jako např. vrabec (29 excerpací), vrána (26) či straka (18). V této skupině se nevyskytují jen pěvci, ale pochopitelně i dravci, např. sokol (16), vodní ptactvo, např. labuť (10), hrabaví, např. páv (6), a dále i exotičtí ptáci jako pštros či papoušek. Je možné nalézt frazeologismy i s druhy, běžnému člověku méně známými - např. moták anebo *кулик*, u něhož při překladu není jasné, o který konkrétní druh ptáka se jedná. Je zřejmé, že spadá do řádu dlouhokřídlých, jedná-li se však o ústříčníka, jespáka, kulíka nebo jiný druh, zůstává otázkou.

Ve třiceti čtyřech frazeologismech je pták zmiňován v obecném pojetí. Kromě toho, tak jako v mnoha jazycích, i v ruštině ve třech spojeních figuruje Fénix, jakožto pták mytický.

Okolo padesáti frazeologismů se týká objektů či skutečností přímo spjatých s ptáky, konkrétně tedy obsahují slova: křídlo, hnízdo, vejce, budka atp.

2.1. Klasifikace excerpovaných frazeologismů

Rozhodl jsem se vyexcerpované frazeologismy rozdělit do dvou základních skupin dle toho, zda vznikly na základě objektivních, či subjektivních skutečností.

Za objektivní podklad tedy považuji skutečný vzhled nebo chování ptáků, byť přenesený význam frazeologismů se od těchto příznaků odchýlil.

Mezi subjektivní frazeologismy pak řadím ty, které nevzešly ze skutečnosti vůbec nebo jen malou měrou a vznikly tak spíše na základě vlastností či souvislostí, které byly ptákům přisouzeny lidmi uměle či neoprávněně.

Můžeme předpokládat, že tento systém nebude zcela jednoznačně aplikovatelný na absolutně všechny obraty a že řada frazeologismů bude moci být v závislosti na pojetí řazena do jedné i do druhé či na pomezí těchto dvou základních skupin.

2.1.1. Frazeologismy odrážející skutečné vlastnosti ptáků

2.1.1.1. Vzhled ptáků

Hlavní objektivní skutečností je vzhled ptáka. Vzhled ptáků je neskutečně variabilní a rozmanitý (a to i v našich zeměpisných šířkách a délkách), a není proto divu, že se do jazyka otiskl takovým množstvím frazeologismů.

Tato skupina může být rozdělena na menší podskupiny, dle toho, jaký prvek ptačího vzezření hraje ve významu roli (barva, velikost apod.)

Do první podskupiny obrátů, odkazujících bezprostředně na vzhled ptáků, patří ty, které jsou zaměřeny na barvu ptačího peří. Mezi takové patří např. *пестрый как попугай* nebo klasické obraty jako *черный как ворон* či *белая ворона*, z nichž první analogicky srovnává barvu lidských vlasů s typickou barvou krkavce. *Белая ворона* pak inverzí reálné skutečnosti vyjadřuje, že označovaný jev je vzácný, tak jako albinismus v přírodě. Tento obrat použil pravděpodobně jako první římský spisovatel Juvenalis (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 99). Zajímavé může být srovnání stylistického odstínu tohoto frazeologismu v různých jazycích: německý obrat *ein weißer Rabe* se s českou a ruskou *bílou vránou* neshoduje nejen biologicky (*der Rabe* je krkavec), ale především stylisticky, neboť zatímco v ruštině má spíše negativní nádech, v češtině neutrální a v němčině ryze kladný – někdo je o mnoho lepší než lidé okolo. (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 27)

Obrat *не живет сорока без белого бока* vznikl na základě faktu, že straka je z boku černobílá a v porovnání s jinými druhy se u jejího peří neprojevuje téměř žádná variabilita zbarvení a vzorů.

Přirovnání *седой как лунь* je též dobře pochopitelné, neboť také přímo vychází z očividného vzezření ptáka. *Лунь*, česky moták, je dravec, jehož peří je šedé, až téměř bílé, na základě čehož vzniklo přirovnání pro bělovlasého člověka. Kromě toho může

jeho výraz se zahnutým zobákem připomínat obličej starce (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 352), mohl by proto spadat i do podskupiny obrátů odkazujících tvar zobáku.

Přirovnání vztahující se výhradně ke tvaru zobáku, jsou například *коришунячий нос, нос как у попугая*, která přirovnávají tvar nosu člověka k zobáku daných ptáků.

Jiné frazeologismy narážejí na velikost ptáka – známe například okolo deseti frazeologismů založených na malých rozměrech vrabce. Například *воробьиный шаг, силы как у воробья* či *есть как воробышек*. Je zřejmé, že tyto příklady vznikly jen proto, že se vrabec člověku zdá prostě malý. Z biologického hlediska však příliš relevantní nejsou, neboť, jak již bylo řečeno v teoretické části, relativní síla tohoto ptáka vzhledem ke své váze není vůbec malá, a to samé platí, co se týče objemu potravy, kterou je schopen spořádat. Tuto skupinu frazeologismů bychom tedy mohli řadit na pomezí dvou hlavních skupin.

Velikost vrabce se odráží (byť ne tak přímo) i ve frazeologismu *стрелять из пушки по воробьям*, který znamená trazit mnoho úsilí na bezvýznamnou věc tak, jako je zbytečné pálit na vrabce z děla, a koneckonců stejně tak, jako je zbytečné vrabce zabíjet vůbec.

2.1.1.2. Chování a vlastnosti ptáků

Do této skupiny řadím frazeologismy, které i přes svůj přenesený, obrazný význam, vznikly na základě skutečného chování a zvyků ptáků. Původ a význam většiny takových obrátů je dobře pochopitelný a není třeba ho hlouběji objasňovat. Mezi takové patří například *стучать как дятел*, označující nepřetržitou činnost (Козлова 2001: 65), *распустить павлиний хвост*, což znamená stát se pyšným či drzým, anebo *как сорока на колу вертеться*, což znamená „být neposedným“ (neboť udržet rovnováhu na kůlu je obtížné).

Chování typické pro kukačku je vystiženo v obratu *как кукушка по чужим гнездам витать*, který znamená neplnit své rodičovské povinnosti, či povinnosti spojené s bydlením (Козлова 2001: 42). Kukačka je totiž proslulá tzv. pravým hnízdním parasitismem, což znamená, že kukačka klade svá vejce do cizích hnízd a potomek kukačky navíc poté ostatní jedince a mláďata z hnízda vystrká a je nakonec

vykrmena hostitelským párem jiného druhu (*метаться как кукушка в гнезде, на кукушкиных яйцах цыплят не выведешь*). Od tohoto jejího hospodaření vzniklo trefné označení *кукушка* pro konspirační byt (Квеселевич 2003: 374) a další obrat *жить как кукушка* pro zhýralé žití (Козлова 2001: 39).

Obrat *как с гуся вода* vznikl na základě další typické vlastnosti ptáků. Peří drtivé většiny ptáků do velké míry nepropouští vodu, impregnují si jej totiž mazem z mazových žláz, nebo prachem z odumřelého prachového peří (to zamezuje pronikání vody k tělu ptáka a jeho následnému prochladnutí a vodní ptáci díky této schopnosti dokáží plavat). Obrat poté fungoval jako součást zaříkávadla při vyhánění nemoci z těla nemocného dítěte omýváním vodou. Nyní znamená, že je někdo k něčemu lhostejný, anebo že něco na někoho nepůsobí (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 142).

V. Dař ve svém výkladovém slovníku uvádí další možná pořekadla s tímto obratem: *С нас беда, как с гуся вода!*, *Лейся беда, как с гуся вода!*, *С гуся вода, а с меня молодца небылые слова.*, *Что с гуся вода, небылые слова.*

Když ptáci spí, často si schovávají svou hlavu pod křídlo (a stojí navíc na jedné noze), což dělají pro snížení tepelných ztrát. Toto chování dalo vzniku frazeologismu *прятать голову под крыло*, který označuje snahu nepřipouštět si skutečnost, zavírat před ní oči.

Další chování ptáků, kterého si člověk povšiml a využil pro svá přirovnání, je schovávání mláďat pod křídly (*быть/взять/держат под крылом*). Ptáci tímto způsobem chrání své potomky před nebezpečím nebo před nepříznivými vlivy prostředí. Přenesený význam je poté analogicky stejný, tedy nacházet se pod něčí ochranou.

Na pomezí dvou hlavních skupin objektivních a subjektivních příčin vzniku frazeologismů můžeme řadit například frazeologismus *петь соловьем*, a tím více *петь курским соловьем*. Faktem sice je, že slavík je zdatný pěvec (<http://www.xeno-canto.org/europe/browse.php?query=Luscinia+megarhynchos>), avšak to, že zpívá krásně, je již subjektivní soud pocházející od člověka. Druhý zmíněný obrat je zajímavý tím, že si člověk povšiml nečekané vlastnosti ptáků a včlenil ji do svého jazyka. U některých druhů ptáků se totiž vyvinula různá „nářečí“ dle oblastí, ve kterých ptáci žijí. V tomto případě uznali kdysi znalci slavičího zpěvu, že nejkrásněji zpívají slavíci z Kurské oblasti (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 541).

Velice podobný případ je i výraz *каркать*, tedy zvěstovat neúspěch (Квеселевич 2003: 321). Je pravdou, že ptáci rodu *corvus* krákají ne příliš eufonicky (<http://www.xeno-canto.org/europe/browse.php?query=corvus+corone>), že jsou však tyto zvuky vnímány spíše negativně, je opět soud člověka. Tomu může napomáhat i ponurý vzhled těchto ptáků a to, že se ve větším počtu objevují v ročním období, kdy vládne ponuré počasí.

Nakonec uvedu „pohádkový“ případ, který by také měl ležet na pomezí dvou hlavních skupin. Pohádku o ošklivém káčátku od H. Ch. Andersena zná snad každé dítě. Odtud také výraz *гадкий утенок* původně pochází a uchytil se i mimo pohádku, v mnoha jazycích jakožto frazeologismus.

To, že pták vysedí vejce jiného druhu, se běžně stává, ať už přirozeně kvůli hnízdnímu parazitismu (jak jsem vylíčil v případě kukačky), anebo uměle, prostřednictvím člověka, zejména u domácí drůbeže. V pohádce však v tomto kontextu figurovala labuť, u které takové chování nikdy pozorováno nebylo.

2.1.2. Frazeologismy odrážející vlastnosti přisuzované ptákům

Velkým omylem je například frazeologismus *умирающий лебедь* a *лебединая песня*, označující poslední projev talentu, poslední dílo, obvykle nejvýraznější. Mýtus, že labuť krásně zpívá, a vůbec že vydává zvuky pouze těsně před smrtí, se objevil již v antických dobách, a to u Eischyla (www.newacropol.ru/Alexandria/symbols/swan). V angličtině má dokonce labuť velká druhové jméno *mute* – nemá. Tento mýtus byl však ještě za antických dob vyvrácen Pliniem st. (<http://www.phrases.org.uk/meanings/swan-song.html>). Pravdou je, že labuť zvuky vydává v průběhu celého svého života, a navíc ne příliš libozvučné (<http://www.xeno-canto.org/europe/browse.php?query=cygnus>).

Zajímavou kapitolou jsou také obraty vykreslující straku, a to obvykle v ne příliš pozitivním světle. Všechny prapůvodně pramenily nejspíše z povědomí, že straka krade (*сорока-воровка*). Straka je velice inteligentní pták a je přitahována lesklými předměty. Zcela přesně se neví proč, ale obvykle se toto chování vysvětluje tak, že lesklými předměty láká partnera, ukazujíc tím, že je natolik silným jedincem, že je schopna si sehnat potravu a kromě toho i sbírat předměty v důsledku nepotřebné. V přírodě jinak

neobvyklé předměty však nelákají pouze straky, ale obecně všechny ptáky čeledi krkavcovitých. (Adamík 2010: *ústní sdělení*)

Možná kvůli těmto „krádežím“ a inteligenci strak o nich vzniklo takové mínění, že jsou mazané a protřelé, což už nemělo daleko ke vzniku obratu *любопытная как сорока*, a když už byla ze straky udělána vychytralá a zvědavá zlodějka – proč z ní neudělat i klevetnici (*сорока на хвосте принесла; Сорока скажет вороне, ворона – борову, а боров – всему городу*), a navíc ještě užvaněnou (*Всякая сорока от своего языка погибает; затвердила сорока Якова nebo Сорока сама сказывает, где гнездо свила*). K tomuto výčtu můžeme doplnit ještě obrat *трещать как сорока*, který v této kapitole figuruje spíše jen pro dokreslení mínění o strakách, neboť svým původem by spíše spadal mezi frazeologismy, založené na reálném praskavém zvuku straky (<http://www.xeno-canto.org/europe/browse.php?query=or:6819.00>).

Holub, například na rozdíl od straky, figuruje v drtivé většině frazeologismů v kladné roli. Známý jsou obraty *кроткий, чистый, простодушный, наивный, безобидный, невинный и т.п. как голубь*, dále *мудры как змии и кротки как голуби* a nejsignifikantnější obrat, ukazující kladný postoj lidské fantasmie k holubům, je *голубь мира*.

Již v antickém Římě věřili, že holubi hnízdí ve skalách, kde pramení potoky, které měly být pod ochranou bohů. Pták, který zde sídlil, musel být logicky taktéž pod ochranou Bohů.

Bůh války Mars se podle jiného mýtu chystal na válečné tažení, ale v přílbě se mu usídlila holubice. Vyslyšel prosby Venuše a hnízdo ušetřil. Jelikož bez přílby bojovat nemohl, válku odložil. (Дмитриев 1984: 16).

Všechny tyto představy o holubech vznikly nejspíše na základě jejich nekonfliktního vzhledu a chování – většinou jsou světlých barev, nejsou příliš plaší a páry těchto ptáků se k sobě chovají na první pohled láskyplně. Holubi občas mohou být z neznalosti zaměňováni s hrdličkami, u kterých jsou tyto znaky zastoupeny ještě silněji.

Голубь мира má svůj původ v bibli, kde holubice na konci potopy přinesla Noemovi zprávu o objevení země. Dále se pak holub s větévkou v zobáku stal logem pro první Světový sjezd obránců míru. Toto logo vytvořil Pablo Picasso (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 127).

Holub navíc často bývá v křesťanských reáliích symbolem či ztělesněním Ducha svatého, o čemž svědčí jeho časté vyobrazení v tomto prostředí nebo pojem *голубиная книга*.

Opomineme-li žargonní významy výrazů *голубчик* (narušitel vězeňského režimu) a *голубок* (pasivní homosexuál) – svědčí o pozitivním vnímání holuba i výrazy hypokoristické, a sice *голуба* a *голубчик*. (Квеселевич 2003: 141)

V souvislosti s holuby může být uveden ještě jeden frazeologismus, *гонять голубей*, který znamená „trávit čas zbytečnou činností“, ale jeho případné opodstatnění v reálném světě není úplně jisté. Bierich, Mokienko a Stěpanova ve svém etymologickém slovníku uvádějí jako původ významu tohoto obratu mimo jiné i ten, že chov holubů zabere člověku veškerý čas a nezbývá mu pak času na skutečně užitečné činnosti (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 127).

Setkal jsem se i s domněnkami, že chovatelé své holuby musejí rozhánět. Je známo, že chovatelé plaší dravce v blízkosti chovu dělobuchy, holubi jsou však na toto plašení přivyklí. Holubi, kteří jsou chováni volně, se ráno nekrmí, aby byli přinuceni hledat si potravu ve volné krajině. V tomto případě tedy také nemůže být o rozhánění řeč. Některá plemena jsou trénována tak, aby podávala předepsané letové výkony. V orientu jsou pak oblíbená plemena, která „kradou“ jiným chovatelům samičky. V těchto případech by se holubi možná rozhánět mohli. (Paclík, Martin 2011: *ústní sdělení*)

Dle mého názoru je dobře možné, že v původu tohoto obratu nehraje chov holubů nijakou roli a vysvětlení je mnohem prostší, a sice že honit holuby, kteří se stejně vždy rozlétnou (tak, jak to rády dělají děti), je zkrátka zcela bezpředmětná činnost. To samé, mimochodem, platí i pro počítání vran (*считать ворон*).

Sýček si v mnoha jazycích také vysloužil spíše negativní postavení. Ruština není výjimkou. Příklad *Сыч хозяина выживает* pramení z pověr, že sýčkově houkání zvěstuje smrt. Tyto mýty vznikly kvůli tomu, že je sýček, tak jako ostatní sovy, noční pták a všechno, co se týká noci a tmy, člověku vždy připadalo tajemné. Dále může člověku připadat sýčkův výraz zamračený a zlý. A v neposlední řadě může hrát roli teorie, že sýček houkal v blízkosti lidských obydlí, neboť tam nacházel dost hmyzu, přilákaného světlem. U zemřelých se v minulosti na noc rozsvěcela svíčka. Pokud tedy sýček houkal při takové příležitosti, houkání bylo o to děsivější

(www.zayferus.cz/fotogalerie-zayferus-nasi-dravci-nepouzivame-cizi-fotografie/36-sycek-obecny-dravci-zayferus).

Dalším úkazem přisuzování zvířatům vlastnosti, které ve skutečnosti nemají, může být frazeologismus *менять кукушку на ястреба*, který znamená dělat špatné ještě horším. Lidé si to, že jeden ptačí druh v určité roční období zmizí a objeví se zato jiný, v minulosti vysvětlovali tím, že se kukačka prostě sezónně přeměňuje na jestřába. O to negativnější odstín tento mýtus měl, že *кукушка* v minulosti označovala zlověstného člověka a jestřáb v mytologii figuroval jako schránka pro zlou duši (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 321).

Dalším výrazem, ve kterém figuruje kukačka, je *беспамятлив как кукушка*. Ten možná vznikl tím, že lidé komentovali osobitý životní styl kukačky (viz kapitolu 2.2.1.2.) tak, že „si kukačka už ani nevzpomene, ve kterém hnízdě zapomněla vajíčko“. Jak by se však dalo očekávat, biologická fakta nenasvědčují tomu, že by kukačka měla mít tímto způsobem horší paměť než jiný podobný pták. Její chování je zkrátka instinktivní.

Ani mýtus o pštrosovi, který strká svou hlavu do písku (*прятать голову в песок как страус*), není založen na jeho skutečném chování. Pštros nikdy nebyl pozorován při takovém chování, a tak tento mýtus vznikl pravděpodobně, když byl pštros vídán, jak se hlavou probírá v zemi, pojídaje kaménky. Navíc myšlenka, že by se pštros takto choval proto, že by si myslel, že nemůže být viděn nepřítelem, když nevidí on jeho, je také takřka groteskní; živočišný druh by kvůli takovému chování logicky dávno vyhynul (http://www.rozhlas.cz/priroda/test/_zprava/strka-pstros-hlavu-do-pisku-812135). Kvůli těmto představám se nicméně ustálil pojem *страусовая политика*, vyjadřující útěk od řešení problému (Козлова 2001: 82).

Člověk přisoudil symbolický charakter i pro nás ne příliš výrazným jeřábům, a to frazeologismem *Ивиковы журавли*. V legendě o básníkovi Ibykosovi (později převyprávěné Schillerem) se totiž černí jeřábi stanou svědky jeho zavraždění a vraha nakonec dokonce prozradí. Výraz proto dnes označuje nevyhnutelný trest. (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 192)

Kohout je zato člověku blízký a figuruje v mnoha frazeologismech. Jedním z těch, které nejsou příliš založené na realitě je *пусть красного петуха*. Tento obrat

značí zaprvé falseto a zadruhé, ve větší míře, založit požár. Některá plemena kohoutů mohou mít načervenalé, ohnivé zbarvení; pro pohany byl navíc kohout symbolem boha ohně. Roli ve vzniku tohoto obratu mohlo hrát i vyprávění, že Stěpan Razin údajně zapálil otcova kohouta, který pak zapálil celý dům (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 442).

Синяя птица se stala symbolem nedostižného snu, nebo symbolu štěstí. Obrat pochází od germánských národů, pro které původně znamenal štěstí, jelikož chytit či vidět modrého ptáka je v Evropě vzácnost, vzhledem k tomu, že zde takto zbarvení ptáci nežijí. Do ruského jazyka se obrat dostal na počátku 20. stol., tedy poměrně nedávno, prostřednictvím Maeterlinckovy hry *Modrý pták*, kde modrý pták vystupuje jako symbol štěstí (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 476)

Obzvláště zajímavý je vznik výrazu *газетная утка* (novinářská kachna), který je zažitý v mnoha jazycích. Pravděpodobná varianta vzniku je ta, že jeden belgický humorista chtěl poukázat na lehkověrnost veřejnosti tím, že zveřejnil absurdní článek o novém způsobu lovu kachen (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 589). Kromě této teorie je také nutné zmínit „podezřelou“ fonetickou spojitost. Stará latinská a anglická publicistická zkratka N. T. (lat. *non testatum*, angl. *not testified*, čes. *neověřeno*) je v němčině vyslovována [en te], čili stejně jako něm. *die Ente*, česky kachna. (http://www.zeit.de/2002/52/stimmts_zeitungsent)

Nakonec je třeba uvést tři principiálně podobné frazeologismy *попасть как ворона в суп*, *попасть как кур во щи* a *попасть как птица в кляпы*, které znamenají „ocitnout se nečekaně v nepříjemné situaci, problémech apod“.

Obrat *попасть как ворона в суп* má svůj původ v bajce od Krylova, ve které je armáda donucena jíst vrány, tedy zvíře pro jídlo nezvyklé.

Кур bylo dříve označení spíše pro kohouta. Šči s kohoutím masem jsou neobvyklé proto, že dříve byly šči postní, více méně vegetariánské jídlo. S drůbežím masem se vařily zřídka, a tím spíše, že kohouti se v létě téměř nezabýjeli. Nyní se slepičí šči nevaří vůbec.

Jiný výklad uvádí, že došlo k záměně s výrazem *попасть как кур в ощи*. *Ощи* v tomto případě může pocházet ze slova *ощипать* (oškubat), *щи* pak jako označení

děje; anebo ze slova *цан*, archaický výraz pro past. (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 322)

2.2. Frazеologismy týkající se objektů a skutečností s ptáky spjatých

Frazеologismy, které se týkají objektů nebo skutečností s ptáky přímo spjatých jsem vydělil do zvláštní skupiny, byť by nejspíše větší část spadala mezi obraty subjektivního původu, jistá část by nejspíše patřila na pomezí obou skupin.

Do této skupiny patří dobře srozumitelné frazeologismy, jako kupříkladu *вылететь из гнезда/покинуть родное гнездо*, ale dále i mnoho výrazů s méně jasnou etymologií.

Význam obratu *птенцы гнезда Петрова* sám o osobě příliš jasný není, neboť je vytržen z původního kontextu. Tento obrat použil A. S. Puškin v poemě *Poltava* a dnes označuje skupinu přívrženců významného činitele (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 476).

Méně srozumitelné může být i spojení *Колумбово яйцо*, které označuje nečekané, důvtipné řešení složitého úkolu. Výraz vznikl na základě povídky, ve které Křištof Kolumbus postavil vajíčko na špičku tím, že naštipl skořápku (http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/1237/Колумбово).

Vajíčko figuruje i v dalším na první pohled ne jasném frazeologismu *начать с яйца*, vyjadřující začít od samého začátku, dělat věci popořádku. Obrat vychází z latinského *ab ovo usque ad mala*, doslova od vajec k ovoci. Těmito pokrmy se totiž tradičně ve starověkém Římě začínal a končil oběd. (http://letter.com.ua/phrase/let_n09.php)

Výraz *ни пуха ни пера* dnes funguje jako popřání úspěchu (odpovědí na něj je *К черту!*). Tak výraz fungoval i při svém vzniku. Vznikl mezi lovci - *перо* označovalo ptáky a *пух* ostatní divokou zvěř. Pro svou pověrčivost si však lovci nemohli popřát úspěch přímo, zašifrovali proto přání ve zdánlivý opak, aby oklamali lesní duchy (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 438).

Dovolil jsem si v této kapitole uvést i frazeologismus *вертеться как флюгер*, který se také týká lidské pověrčivosti. Korouhev byla prapůvodně tradičně vyráběna ve

tvaru kohoutů, protože lidé věřili, že kohout dokáže odhánět zlé duchy. (Дмитриев 1984: 14)

Do této kapitoly bych mohl zařadit i nejrůznější názvy rostlin (např. *вороний глаз*, *куриная слепота* aj.), které by obsahovaly názvy ptáků, neboť i tato ustálená slovní spojení mnozí autoři (např. Т. Козлова) řadí mezi frazeologismy. Já jsem s nimi však záměrně nepracoval, jelikož, podle mého názoru, takováto spojení postrádají některé základní rysy frazeologismů. Chápu, že, tak jako běžná ustálená spojení, vznikla na základě folkloru, jistých přírodních zákonitostí, národních zvyklostí atp., avšak tím, že se tyto jednotky staly později botanickou terminologií, přestaly u nich, z mého pohledu, platit některé ze znaků frazeologismu, a to zejména expresivita, která ve vědní terminologii nemá místo, a dále pak zaměnitelnost frazeologismu jiným slovem se synonymickým významem, to je pro terminologii též nepřijatelné, vzhledem k tomu, že jedním z hlavních znaků terminologie je její jednoznačnost.

2.3. Případy možné homonymické záměny komponentů frazeologických jednotek

Zvláštní skupinu tvoří frazeologismy, jejichž komponenty mohou na základě jisté homonymity jazykových jednotek připomínat názvy ptáků, ve skutečnosti však vznikly ze zcela jiných slov a skutečností.

Mezi takové frazeologismy je možno řadit například *строчить куры*, což vzniklo z původně francouzského výrazu *faire la cour* (čes. dvořit se) na základě slovesa „dělat, tvořit“ a fonetické podobnosti „cour - кур“ (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 325).

Dále například výraz *прокатить на вороньих*, se kterým by rodilý mluvčí neměl problém, ale cizinec, který si navíc není jist, kde je ve slově umístěn přízvuk, by mohl být zmaten. Výraz není odvozen přímo od slova *ворона*, nýbrž od označení černého koně (*вороной конь*), který symbolizoval neúspěch při volbách v 19. stol., kdy se hlasovalo pomocí bílé barvy pro a černé barvy proti (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 99). Vraný kůň, vrána i havran nicméně mohou mít stejný etymologický kořen, a

to starobylé označení pro černou (<http://scienceworld.cz/lingvistika/perlicka-deset-tisic-havranich-jmen-2012>).

Výraz *гол как сокол*, s významem nic nemít, nemá také nic společného se sokolem. *Сокол* se nazývalo vojenské litinové náčiní pro bourání stěn, které mělo zcela hladký povrch (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 540).

Obrat *за кукушку бьют в макушку* také původně neměl nic společného s kukačkou. *Кукушка* bylo totiž dříve označení pro hrubé slovo nebo výraz. Význam frazeologismu je tedy takový, že za hrubost či nevhodnost v rozhovoru přijde trest (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 321).

Označení pro silně šilhajícího člověka *кос, как Соловей-разбойник* také nebylo odvozeno bezprostředně od slavíka, nýbrž od jména pohádkového zbojníka (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 543).

Za zmínku stojí i obrat *поставить галочку*, kterým se myslí „udělat fajfku“ – potvrzující symbol [V]. Tvar tohoto symbolu připomíná siluetu letícího ptáka, kterého ruský jazyk konkretizuje jako kavku (Ожегов, Шведова 2008: 125).

Nakonec ani *клевать носом* nemá jen jeden jasný význam, který by se dal očekávat. Nejčastěji se používá pro člověka usínajícího vsedě, kterému klimbá hlava. Tento obrat se ale vyskytuje také v jazyce námořníků a označuje stav, kdy loď při náklonu nabírá vodu na před. Slovo *клевать* v tomto případě vzešlo z povolžských slov *клев* a *клевка*, které označují zarážku lana a refýžový sloupek (Самойлов 1941: 433).

ZÁVĚR

Cílem mé práce bylo vyexcerpovat a shromáždit co možná největší množství frazeologických jednotek ruského jazyka, ve kterých figurují názvy ptáků. Pro tyto frazeologismy poté dále vytvořit systém dělení na základě jistých kritérií a u vybraných frazeologických jednotek nakonec objasnit jejich etymologii.

Podářilo se mi shromáždit bez mála 400 frazeologismů a k více než sedmdesáti z nich i jejich etymologii. Čerpal jsem z různých slovníků (frazeologických, výkladových aj.) a internetových zdrojů. U vybraných obratů jsem jejich vznik a vývoj rozvedl detailněji, uvedl nejzajímavější případy vzniku a některé porovnal se skutečností z hlediska biologie, díky čemuž se podařilo vyvrátit některé mýty o ptácích, které nebyly založeny na pravdě. Nemohl jsem se v práci věnovat úplně všem vyexcerpovaným spojením, jelikož by byl značně přesažen rozsah bakalářské práce, kromě toho - ne všechny jsou zajímavé, ať už z vědeckého hlediska či z hlediska populárního, tedy pro nezasvěceného čtenáře.

Záměrně jsem nepracoval s názvy rostlin, neboť jsem se dopracoval k názoru, že tato ustálená spojení nemohu považovat za frazeologismy kvůli absenci dvou základních určujících příznaků.

Pro nashromážděné frazeologismy jsem vytvořil poměrně jednoduchý systém dělení, a sice dle objektivní jejich vzniku. Jinými slovy dělení na objektivní a subjektivní obraty, podle toho, zda byly založeny spíše na realitě, nebo spíše na fantasmii lidí.

Bez bližšího prozkoumání by se mohlo zdát, že do skupiny objektivních frazeologismů bude spadat více frazeologismů než do skupiny subjektivních, což by mohlo být odůvodněno tím, že je pro člověka vždy jednodušší pouze sledovat své okolí než vytvořit si svůj vlastní příběh. V průběhu mé práce jsem se však přesvědčil, že tyto objektivní frazeologismy tvoří pouze zhruba čtvrtinu z nashromážděných jednotek. Subjektivní obraty přitom tvoří okolo 42 % z celkového počtu. Statistika je to přibližná, vzhledem k tomu, že nejspíše více než padesát frazeologismů by mohlo být řazeno na pomezí obou těchto skupin.

Některé frazeologismy by se zdánlivě nehodily do žádné skupiny (*Если есть коршун, есть и ружье* nebo *Мы с вами гусей не пасли*). K takovým případům bych přistupoval tak, že buď obrat vznikl na základě skutečného ptačího chování nebo vlastnosti, nebo nikoli. Všechny sporné případy by tak spadaly do skupiny subjektivních, jelikož se na jejich vzniku samotný pták vlastně nijak nepodílel.

Má práce byla, dle mého názoru, přínosná, kromě objasnění etymologie vybraných obratů, zejména shromážděním velkého množství monotematického frazeologického materiálu. To může nadále mně či jiným usnadnit nebo eliminovat případnou opětovnou excerpci takového materiálu. Tato práce mi z tohoto pohledu poslouží jako dobrý základ pro následující diplomovou práci, ve které bych rád porovnával frazeologismy obsahující názvy ptáků v ruském a českém jazyce.

РЕЗЮМЕ

Тема работы касается фразеологии, а именно фразеологизмов русского языка, в которых фигурируют наименования птиц или объектов, прямо связанных с птицами.

Итак, цель работы заключается в описании таких фразеологизмов, что определяет задачу собрать как можно большее количество фразеологического материала. Минимальное количество было установлено на 300 эксцерпций, причем уже в начале можно было ожидать, что этот лимит будет преодолен.

Далее нужно было создать классификацию для собранных фразеологизмов по некоторым признакам и привести этимологию некоторых фразеологических единиц. Разумеется, что не могло быть уделено внимание этимологии всех собранных фразеологических единиц, так как таким образом был бы превышен требуемый размер бакалаврской работы. Поэтому была объяснена этимология только таких единиц, происхождение которых может представлять интерес с точки зрения лингвистики или с общепознавательной точки зрения.

В начале работы нужно было сформировать информационную базу из области орнитологии, чтобы можно было полноценно работать с этимологией фразеологических единиц. Итак, я описал основную таксономию птиц, физиологические черты птиц и основные закономерности их жизни.

Птицы развились из пресмыкающихся, с которыми у них до сих пор есть некоторые общие черты. Они очень хорошо летают и пролетают удивительные дистанции, и ежедневно, и в течение года, когда они мигрируют.

Очень важно также было объяснить отношения птиц и людей, в контексте современности, истории и мифологии, а также, не в последнюю очередь, влияние птиц на окружающую среду. Птицы ежедневно съедают огромное количество насекомых и семян, хищники редуцируют количество грызунов в природе и тем самым птицы сильно влияют на экосистему.

Птицы в прошлом пользовались большим уважением, напр. у разных индейцев или в античной Греции и Риме. Люди им приписывали разные

способности и значения, и в это время уже возникали первые фразеологизмы. Много птиц при этом сегодня игнорируется.

Эта глава показывает нам, между прочим, немалую значимость птиц для природы, а следовательно, и для нас. Вопреки тому, человечество искореняет все больше и больше видов птиц, так же как и остальных животных.

Далее я ознакомился с основными характеристиками фразеологии как лингвистической дисциплины и привел ее основные дефиниции и классификации. Я объяснил, что такое фразеология, и как ее определяли некоторые лингвисты в прошлом.

Фразеологическая единица – это относительно устойчивое экспрессивное и воспроизводимое сочетание слов, имеющее целостное, обычно переносное, значение. Так как фразеология преимущественно исходит из фольклора, то она является своеобразной памятью данного народа.

Далее я описал четыре основных признака фразеологизма: устойчивость, воспроизводимость, экспрессивность, семантическая целостность. Я ознакомился с разделением фразеологизмов по идеографическому принципу, а также по их натуральности по системе Скорупки.

Наконец я уделю внимание проблематике перевода фразеологизмов и фразеологической эквивалентности. Фразеологизм из-за его переносного смысла нельзя переводить буквально, нужно пользоваться одним из четырех типов фразеологического перевода – передать смысл соответствующим фразеологизмом, устойчивым сравнением, свободным словосочетанием или заменой лексемы. В зависимости от степени эквивалентности данного фразеологизма между двумя языками мы получим один из пяти типов эквивалентов (полный, частичный, относительный, фразеологический аналог, безэквивалентный фразеологизм).

В практической части работы я выписывал фразеологические единицы из разных словарей (фразеологических, толковых и т.д.) и интернетовских источников. Наконец удалось собрать почти 400 фразеологизмов, а также этимологию к более чем 70 из них. Статистически обработав собранные единицы, я получил следующие результаты: около 70 из этих единиц касается домашних птиц – курица и петух (около 60), частично утка и гусь (около 23) и индюк (8).

Самую большую часть занимают птицы дикие, а именно такие обычные птицы, как воробей (29), ворона (26) или сорока (18), а далее также птицы не настолько известные (напр. кулик или чирок). В приблизительно 35 единицах выступает птица в общем понимании, и около 50 оборотов касается объектов, связанных с птицами.

Для собранных фразеологизмов я создал довольно простую систему классификации. Я разделил выражения на две основные группы – фразеологизмы, основанные на реальности, на основе реальных свойств птиц; и другая группа – фразеологизмы, исходящие скорее из фантазии людей. Первую группу можно далее разделить по тому, описывает ли оборот внешний вид птицы или ее поведение и свойства.

Отдельно я выделил группу фразеологизмов, содержащих названия объектов, тесно связанных с птицами. И наконец группу, посвященную описанию возможной омонимичной замены некоторых компонентов фразеологизма.

В первом разделе я уделял внимание словосочетаниям, отражающим цвет птичьих перьев, к которым относится, например, много фразеологизмов с названием ворон и воронов (*черный как ворон, белая ворона, ворона в павлиньих перьях* ид.). Далее здесь также обороты, ссылающиеся на вид птичьего клюва (*коришунячий нос, нос как у попугая*) или на размер птицы, часто именно воробья (*силы как у воробья, воробью по колено* ид.).

В этом разделе далее описывается поведение птиц и их естественные свойства. Здесь описано происхождение оборотов, основанных, например, на специфичном образе жизни кукушки, пропитке перьев птиц или прятании головы или цыплят под крыло. В конце приведены примеры фразеологизмов, которые можно отнести к одной, а также ко второй из главных групп. Приведенные примеры касаются пения птиц и *гадкого утенка*.

В следующей части обсуждаются фразеологизмы, значение или происхождение которых просто выдуманы, или приписываются птицам не по праву. Я старался сопоставлять этимологию таких выражений с реальностью и тем опровергнуть некоторые мифы. В число таких случаев входит, например, то, что лебедь не поет только перед смертью, то, как возникло часто используемое выражение *газетная утка*, то, что страус на самом деле не прячет свою голову в

песок, и наконец то, почему мы говорим *попасть как ворона в суп* и другие. В этой части я также рассмотрел обычно скорее негативное отношение к сорокам, в то время как к голубям принято отношение вполне позитивное.

Без более близкого исследования можно было бы ожидать, что фразеологизмов с объективным происхождением будет значительно больше, так как человеку проще только наблюдать то, что есть вокруг него. Однако в моей работе я узнал, что такие фразеологизмы составляют только около четверти от общего количества. Обороты с субъективным происхождением в то же время составляют около 42 % от общего количества. Это приблизительная статистика, так как некоторые единицы могли бы находиться на границе между этими группами (*петь курским соловьем, гадкий утенок*). Или могло бы, наоборот, казаться, что некоторые выражения (например, *Мы с вами гусей не пасли* или *Если есть коршун, есть и ружье*) нельзя отнести ни к одной из групп. По-моему, если свойства птиц не принимались во внимание при возникновении фразеологизма, то его выдумал человек и, таким образом, оно в таком случае относится к группе субъективных оборотов.

Следующая часть описывает некоторые обороты, содержащие названия объектов, которые тесно связаны с птицами, например: *плены гнезда Петрова, Колумбово яйцо, ни пуха ни пера*. Большинство таких фразеологизмов относилось бы ко группе выражений с субъективным происхождением.

В этой главе я бы мог исследовать также разные названия цветов, которые также содержат названия птиц (напр. *вороний глаз* или *куриная слепота*), так как эти словосочетания некоторые лингвисты также считают фразеологизмами. Однако я с ними намеренно не работал, так как я пришел к выводу, что, хотя у этих названий можно найти некоторые признаки фразеологизма (происхождение из фольклора и т.д.), некоторые признаки отсутствуют, а именно экспрессивность и заменяемость однословным синонимом. Эти признаки отсутствуют из-за того, что ботаническая терминология (и терминология вообще) не может обладать такими свойствами, следовательно, по моему мнению, такие словосочетания не могут являться настоящими фразеологизмами.

В последней части я привел некоторые примеры эвентуальной омонимической замены компонентов фразеологизма. Разумеется, что не все проблематичны для русскоязычного человека, но иностранец мог бы из-за омонимической близости заменять значение некоторых слов названиями птиц, как например: *за кукушку бьют в макушку* или *строить куры*. Эти проблематичные компоненты или имели другое значение в прошлом, или были заимствованы из других языков, или они омонимически близкие просто случайно.

Моя работа, по моему мнению, полезна, кроме того, что объясняет этимологию некоторых фразеологизмов, прежде всего тем, что было собрано большое количество монотематического фразеологического материала, что может мне или другим помочь при эвентуальной повторной эксцерпции по этой теме. Эта работа может стать для меня хорошей основой для последующей дипломной работы, в которой я хотел бы сопоставить фразеологизмы с названиями птиц в русском и чешском языках.

SEZNAM INFORMAČNÍCH ZDROJŮ

- Filipec, J., Čermák, F. *Česká lexikologie*, Praha, 1985.
- Stěpanova, L. *Rusko-český frazeologický slovník*, Olomouc, 2007. ISBN 978-80-244-1750-9
- Skorupka, S. *Idyomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza*, 1958.
- Бирих, А., Мокиенко, В., Степанова, Л. *Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник*, Санкт Петербург, 1998.
- Даль, В. И. *Толковый словарь живого великорусского языка*, Москва, 1998.
- Дмитриев, Ю. *Соседи по планете: Птицы*, Москва, 1984. ISBN 80-7022-096-1.
- Квеселевич, Д. И. *Толковой словарь ненормативной лексики русского языка*, 2003. ISBN 5-17-018913-3.
- Козлова, Т. В. *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*, Москва, 2001. ISBN 5-8018-0112-X.
- Мокиенко, В., Степанова, Л., Малински, Т. *Русская фразеология для чехов*, Оломоуц, 1995. ISBN 80-7067-505-5.
- Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. *Толковый словарь русского языка*, Москва, 2008. ISBN 978-5-904343-01-9.
- Самойлов, К. И. *Морской словарь*, Ленинград, 1939.
- Федоров, А. В. *Основы общей теории перевода*, Москва, 1968.
- Corvus corone. In <http://www.xeno-canto.org> [online]. Xeno-canto Foundation (2005). [cit. duben 14., 2011]. Dostupné na Internetu: < <http://www.xeno-canto.org/europe/browse.php?query=corvus+corone>>.
- Cygnus. In <http://www.xeno-canto.org> [online]. Xeno-canto Foundation (2005). [cit. leden 22., 2011]. Dostupné na Internetu: <<http://www.xeno-canto.org/europe/browse.php?query=cygnus>>.
- Deset tisíc havraních jmen. In <http://scienceworld.cz> [online]. Petr Strossa (2005). [cit. duben 10., 2011]. Dostupné na Internetu: <<http://scienceworld.cz/lingvistika/perlicka-deset-tisic-havranich-jmen-2012>>.
- Die n.t.-Ente. In <http://www.zeit.de> [online]. Die Zeit Archiv (2002). [cit. duben 5., 2011]. Dostupné na Internetu: <http://www.zeit.de/2002/52/stimmmts_zeitungsent>.

- Luscinia megarhynchos. In <http://www.xeno-canto.org> [online]. Xeno-canto Foundation (2005). [cit. leden 22., 2011]. Dostupné na Internetu: <<http://www.xeno-canto.org/europe/browse.php?query=Luscinia+megarhynchos>>.
- Pica pica. In <http://www.xeno-canto.org> [online]. Xeno-canto Foundation (2005). [cit. leden 22., 2011]. Dostupné na Internetu: <<http://www.xeno-canto.org/europe/browse.php?query=or:6819.00>>.
- Ptáci Aves. In <http://benskala.sweb.cz> [online]. [cit. prosinec 23., 2010]. Dostupné na Internetu: <<http://benskala.sweb.cz/aves.htm>>.
- Strká pštros hlavu do písku?. In <http://www.rozhlas.cz/> [online]. Český rozhlas (2011). Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/priroda/test/_zprava/strka-pstros-hlavu-do-pisku--812135>.
- Swan song. In www.phrases.org.uk [online]. Gary Martin (1996). Dostupné na Internetu: <<http://www.phrases.org.uk/meanings/swan-song.html>>.
- Sýček obecný. In www.zayferus.cz [online]. Jiří Hrotek (2010). Dostupné na Internetu: <<http://www.zayferus.cz/fotogalerie-zayferus-nasi-dravci-nepouzivame-cizi-fotografie/36-sycek-obecny-dravci-zayferus>>.
- Афоризмы, происхождение крылатых фраз [databáze on-line]. [cit. duben 2., 2011]. Dostupné na Internetu: <<http://www.otrezal.ru/>>.
- Колумбово яйцо. In <http://dic.academic.ru/> [online]. Академик (2000). [cit. duben 3., 2011]. Dostupné na Internetu: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/1237/Колумбово>.
- Лебедь. In www.newacropol.ru [online]. Новый Акрополь (1986). [cit. duben 13., 2011]. Dostupné na Internetu: <<http://www.newacropol.ru/Alexandria/symbols/swan>>.
- Пословицы и Поговорки у Русского Народа [databáze on-line]. Volgograd: Olegator (2008) [cit. duben 3., 2011]. Dostupné na Internetu: <<http://www.x-vim.info/>>.
- Словарь устойчивый словосочетаний [databáze on-line] (2008). [cit. duben 2., 2011]. Dostupné na Internetu: <<http://www.frazeologiya.ru/>>.
- Adamík, Peter (profesor University Palackého, tř. 17. listopadu, Olomouc). *Ústní sdělení*, (říjen 28., 2010).

Paclík, Martin (profesor University Palackého, Žižkovo nám., Olomouc). *Ústní sdelení*,
(duben 19., 2011).

ПŘÍЛОHA

Frazeologismy rozdělené podle druhů ptáků

Воробей (29)

когда воробьи на юг летят
стреляный/старый воробей
стрелять из пушки по воробьям
силы как у воробья
короче воробьиного носа/с воробьиный нос
воробьиный сон
воробьиный шаг, память
воробьиная ночь
воробью по колено
закусывать как воробей
как воробей у кошки в зубах
наохлившийся как воробей
пальцы выглядывают как воробьи из гнезда
есть как воробышек
Молодой воробей учится чиркать у старого.
Воробей торопился, маленьким гордился.
Слово не воробей – вылетит, не поймаешь.
Лучше воробей в руке, нежели петух на кровле.
Воробей и на кошку чирикает.
Воробей торопился, да невелик родился.
Где просо, там и воробей.
Глюк – не воробей, вылетит – убей.
Глядя на трясогузку, воробей приплясывать пошел.
За обедом соловей, а после обеда воробей.
Нет той веточки, чтоб воробей не сидел.
Разбушевавшийся воробей человека не боится.
И воробей не живет без людей.

Ворон (14)

черный ворон
черный как ворон
зловещный ворон
черный как вороного крыло
куда ворон костей не заносил
жить как ворон на месте паломничества
слететься как воронье
виться как вороны над падалью
набрасываться/налетать (на кого) как вороны (на падаль)
Ворон ворону глаз не выклюет.
От ворона не родится сокол.
Ждет как ворон крови.
Ворон мудрый, а сидит на отбросах.
Старый ворон не каркнет даром.

Ворона (26)

воронить
белая ворона

метил в ворону, попал в корову
пуганая ворона и куста боится
ворона в рот влетит
ворона в пузыре занесла
залетела ворона в высокие хоромы
ворона в павлиньих перьях
ни пава ни ворона
воронье пугало
каркать как ворона
лицо как воронье яйцо
попасть как ворона в суп
Куда ворона летит, туда и глядит.
Ворона сове не оборона.
Ворона с места, а ворона на место.
Видом сокол, а голосом ворона.
Где ворона ни летала, а к ястребу в когти попала.
Без хвоста и ворона не красна.
И в вороньем гнезде рождаются феникси.
Чучело только ворон пугает.
Куда б ворона ни полетела, везде будет хуже сокола.
И ворона о себе думает, что она умна.
В своем гнезде и ворона коршуну глаза выключет.
Соловей месяц поет, а ворона круглый год каркает.

Галка (2)

считать ворон/галок
галдеть как галки

Гнездо (7)

вылететь из гнезда/покинуть родное гнездо
свить (себе) гнездо
птенцы гнезда Петрова
дворянское гнездо
Гнездо цело, а птицы улетели.
Глупа та птица, которой гнездо свое не мило.

Гоголь (1)

ходить гоголем

Голубь (10)

голуба, голубчик
голубь мира
простодушный/наивный как голубь
кроткий/чистый/безобидны/невинный как голубь
мудры как змии и кротки как голуби
ворковать как голубки
голубиная книга
дело не голуби, не разлетится
И слепой голубь находит зерно.
К недоброму человеку и голубь не летит.

Гусь (15)

дразнить гусей
гусяная кожа
гусяной шкурой подернуло

горделивая как гусиня
гусь лапчатый
как с гусья вода
гусь порядочный
идти гуськом
чуткий как гусь
запрягать гуськом
Каков гусь оказался!
Мы с вами гусей вместе не пасли.
Мужик без жены, что гусь без воды.
Гусь свинье не товарищ.
Глядит, как гусь на зарево.

Дрозд (1)

дать/получить дрозда

Дятел (2)

стучать как дятел
Старого дятла на гнездо не поймашь.

Жаворонок (2)

жаворонок на уши сел
петь как жаворонок

Журавль (6)

Ивиковы журавли
журавлиные ноги
журавлиная походка
журавль в небе
Молодой журавль высоко взлетел, да низко сел.
Ходит журавль по болоту, нанимается на работу.

Индюк (8)

надуваться как индюк
багроветь (от гнева) как индюк
Индюк тоже думал, да в суп попал/и сдох/ему голову отрубили.
Индюк тоже думал, пока петухом не стал.
Ничего не жди от индюка, которой думает, что он орел.
Жизнь – копейка, судьба – индейка.

Каркать (1)

каркать

Квочка (1)

раскудахтаться как квочка

Клевать (7)

птичке склюнуть
клевать/есть как птичка
денег куры не клюют
клевать на удочку
клевать носом
Чтобы клевать, тоже талант нужен.
Не нашему носу рябину клевать.

Коршун (5)

наброситься (ка кого) как коршун
коршунячий нос
ходить тряпишным коршуном
Если есть коршун, есть и ружье.
Добрая наседка одним глазом зерно видит, другим – коршуна.

Крыло (19)

ставить на крыло
пообломать (кому) крылья
как на крыльях лететь
короткие крылья
прятать голову под крыло
опустить крылья
придавать крылья
есть/выросли крылья
будто (у кого) крылья выросли
быть /взять/держать под крылом
обомьять/помять/подрезать/подсекать (кому) крылья
расправлять крылья
Крылья при взлете, хвост при спуске.
Птичку за крылья не хвалят.
Крылья от летанья растут.
Крылья есть, да не куда лететь
На чужих крыльях не взлетишь.

Кукареку (1)

ни бе ни кукареку

Кукушка (9)

кукушка
менять кукушку на ястреба
беспамятлив как кукушка
жить как кукушка
за кукушку бьют в макушку
как кукушка по чужим гнездам витать
метаться, как кукушка в гнезде
Ночная кукушка дневную перекукует.
На кукушкиных яйцах цыплят не выведешь.

Кулик (4)

жить как кулик на дому
Прилетел кулик из-за моря, вывел весну из затвора.
Каждый кулик свое болото хвалит.
Кулик на месте соколином не будет птичьим господином.

Курица, кур, куренок (34)

куренку негде клюнуть
выседела курица утят
курица, несущая золотые яйца
как куры набродили
курица от себя гребет, а кто-л. к себе прегребают
скажешь курице, а она – всей улице
тихий как курочка
куриный кругозор

куриный мозг
курам на смех
слепая курица
писать как курица лапой
носиться как курица с яйцом
как мокрая курица
как кур воровал
как варенная курица
курицы не обидит
попасть как кур во щи
Ожиревшая курица яиц не несет.
Курица пьет, а на небо смотрит.
Лиса и во сне кур считает.
Говорят, что в Москве кур доят, а к нам только яйца привезут.
И курица петухом поет.
Голодной курице снится просо.
И курочку на пир зовут.
Курица не может возвещать зарю.
Курица не птица, а баба не человек.
Курица не птица, а рак не рыба.
Курица соседа всегда выглядит гусыней.
Курочка по зернышку клюет, да сыта бывает.
И у курицы сердце есть.
Слепой курице все пшеница.
Курица яйцо через клюв несет.

Ласточка (7)

первая ласточка
Пой, ласточка, пой!
Одна ласточка весны не делает.
Всякая ласточка свое гнездо хвалит.
Без первой ласточки весна не обходится.
Пчела делает мед, но не ест его, ласточка вьет гнездо, но не живет в нем.
Сова тиха, да птиц душит, а ласточка целый день щебечет, да зла никому не делает.

Лебедь (10)

допить до лебедей
умирающий лебедь
убеги лебедем, прибеги хохликом
лебединая песня
лебединая грудь /оказ./
лебединая шея /оказ./
как лебедь, рак да щука
лебединая походка /оказ./
Не все то лебедь, что над водой торчит.
Жена, что лебедь-птица, вывела детей вереницу.

Лунь (1)

седой как лунь

Наседка (2)

сидеть как наседка на яйцах
дрожать как наседка над цыплятами

Орел (4)

гордый орел
орлом комара не травят
Если орел часто бьет крыльями – крылья ламаются.
Орел свободен, пока у него есть крылья.

Павлин (6)

горд как павлин
плыть павой
павлиний крик хуже кошачьего
пава павою /оказ./
пядиться в павлиньи перья
распустить павлиний хвост

Перо (3)

пух и перья летят
перо в перо/в одно перо
ни пуха ни пера

Петух (21)

первые/вторые/третье петухи пели
опетушить (кого)
петушить
гулять до петухов
вставать с петухами
как петух среди кур
ложиться с петухами
пустить/дать петуха
драться как петухи
красный петух
жаренный петух клюнул
уха из петуха
индейский петух
ходить, стоять петухом
петь, кричать петухом
Поет петух или нет, а день будет.
Искал обороны петух у вороны.
Мало мира в том доме, где курица поет, а петух молчит.
Молодой петух поет так, как от старого слышал.
Женины деньги петухом в горле запюют.

Попугай (3)

нос как у попугая
твердить как попугай
пестрый как попугай

Птица, пташка, птенец (34)

быть перелетной птицей
желторотый птенец
вольная птица
синяя птица
ранняя пташка
на птичьих правах
птичий язык
попасть как птица в кляпцы
край непуганных птиц

крупная/важная/не великая птица
хотеть птичьего молока
только птичьего молока нет
с высоты птичьего полета
видно птицу по полету
рано пташечка запела
птица в золотой клетке
жить как птица небесная/божия
питаться как птица небесная
птица не/высокого полета
редкая птица
Красна птица пером, а человек - умом.
Большой птице большое гнездо нужно.
Всякая птица к своей стае летит.
Не от радости птичка в клетке поет.
В деревне без птиц и летучая мышь – птица.
Где птиц нет, там и лягушка за соловья сойдет.
Каждая птица – хозяйка своего гнезда.
Не той птицы, чтобы пела, да не ела.
Мудрая птица жалеет перья, мудрый человек жалеет слова.
Птица поет – сама себя продает.
Птица крыльями сильна, жена мужем красна.

Синица (5)

Не велика птичка-синичка, и та свой праздник помнит.
Синичка – воробью сестричка.
Хвалилась синичка хвостом море зажечь.
Лучше синица в руках, чем журавль в небе.
Невелика синица, голосок востер.

Скворец (4)

старая скворечница
Увидел скворца – весна у крыльца.
Каждому скворцу своя скорешня.
Даром только скворец гнездо вьет, да и ему скворечницу ставят.

Сова (3)

глядит как сова
сова о сове, а всяк о себе
совиные глаза

Сокол (16)

гол как сокол
лететь соколом
похож как воробей на сокола
сидеть, смотреть и т.п. соколом
сокол ясный
соколиные глаза
соколиный взгляд
наряд соколий, походка воронья
Не пугай сокола вороной.
И сокол выше солнца не летает.
Сокол растет оперением.
На щедрую руку и сокол садится.
Два сокола подерутся – вороне будет чем поживиться.

Мертвым соколом ворон не травят.
Понравится Сатана лучше ясного сокола.
Сова хоть бы под небеса летала, а все соколом не будет.

Соловей (14)

петь/разливаться соловьем/курским соловьем
голос соловьиный, а рыло свиное
соловьиные сады /оказ./
соловьиная ночь /оказ./
кос, как Соловей-разбойник
курский соловей
соловья баснями не кормят
Мал соловей, да голос велик.
Соловей может вырасти и в вороньем гнезде, но каркать не научится.
Соловей умолкает, когда начинают орать ослы.
Человек без родины – соловей без песни.
Соловей да кукушка в одно поют, да не одну песню.
Падок соловей на таракана, человек – на льстивые речи.

Сорока (18)

сорока на хвосте принесла
трещать как сорока
любопытная как сорока
затвердила сорока Якова
как сорока на колу вертиться
сорока – воровка
Всякая сорока от своего языка погибает.
Сорока скажет вороне, ворона – борову, а боров – всему городу.
Только сорока перо в перо родится.
Знает сорока, где зиму зимовать.
Знай сорока сороку, а ворона ворону.
И баба видала, что сорока летала.
Сорока сама рассказывает, где гнездо свила.
Не живет сорока без белого бока.
Об этом еще сорока на воде хвостом писала.
Он, как сорока: где ни посидит, там и накастит.
Прямо только сорока летает.
Сорока без причины не стрекочет.

Страус (2)

страусовая политика
прятать голову в песок как страус

Сыч (6)

старый сыч
смотреть/сидеть как сыч
сидеть сычом
один как сыч
Сыч хозяина выживает.

Тетерев (3)

глухой тетерев
сонная тетерея
Метил в тетерею, а угодил в сук.

Утка (8)

подсадная утка

газетная утка

хромая утка

гадкий утенок

запустить утку

Не считай утят, пока не вылупились.

Суетливая утка и головой и хвостом ныряет.

Сколько утка ни бодрись, а лебедем не быть.

Феникс (3)

воскреснуть как феникс из пепла

Когда феникс садится на насест – он делает это хуже, чем курица.

Птице феникс нез дела до комаров.

Флюгер (1)

вертеться как флюгер

Цапля (1)

стоять как цапля

Цыпленок (3)

слабый как цыпленок

цыплят по осени считают

Из змеиных яиц цыплята не вылупятся.

Чиж (1)

веселый как чиж

Чирок (1)

перелетный чирок

Яйцо (8)

Колумбово яйцо

начинать с яиц

спорить из-за выеденного яйца

выеденного яйца не стоит

Яйца курицу не учат.

Кто украл яйцо, украдет и курицу.

Умерла та курица, что несла золотые яйца.

Ястреб (3)

наброситься (на кого) как ястреб

ястребиные когти

Целовал ястреб курочку до последнего перышка.

ANOTACE

Jméno a příjmení: Václav Hovorka

Fakulta a katedra: Filozofická fakulta, katedra rusistiky

Název diplomové práce: Koncept Ptáci v ruské frazeologii

Vedoucí diplomové práce: Doc. Ludmila Stěpanova, Csc.

Počet znaků: 63 094

Počet příloh: 1

Počet informačních zdrojů: 29

Práce popisuje frazeologismy ruského jazyka, které obsahují názvy ptáků. V teoretické části je vyložen základ z oblasti ornitologie a dále základ z oblasti lingvistiky, konkrétně frazeologie. V praktické části je vytvořena klasifikace pro vyexcerpované frazeologické jednotky a dále prozkoumána etymologie vybraných frazeologismů. Příloha obsahuje přehled téměř 400 frazeologismů, seřazených dle druhů ptáků. Frazeologické jednotky byly vyexcerpovány z různých slovníků (frazeologických, výkladových aj.) a internetových zdrojů.